

Валентина Петрович, Тетяна Яцечко-Блаженко (м. Луцьк)

МІСТО ТОРЧИН XVI – ПОЧАТКУ XVII ст.

У статті висвітлено історію міста Торчина XVI – початку XVII століття. Проаналізовано умови надання йому магдебурзького права, що сприяло соціально-економічному розвитку міста та перетворенню його в один із найбільших торгівельно-ремісничих центрів Волинської землі.

Ключові слова: місто, магдебурзьке право, біскуп, церква.

The article covers the history of the Torchyn city in XVI - on beginning of XVII century. Conditions of granting it Magdeburg rights that promoted social and economic development of the city and its transformation into one of the largest trade and craft centers Volyn region.

Keywords: city, magdeburg rights, church, bishop

Малі міста Волині відіграють важливу соціально-культурну роль як проміжні ланки між великими міськими і сільськими поселеннями. Таким малим містом є Торчин – селище міського типу, яке знаходиться недалеко від обласного центру Волинської області – Луцька. Будучи, невід’ємною складовою історії України, загалом, та Волині, зокрема, місто Торчин пройшло всі етапи історичного розвитку, пережило багато визначних подій, як славної, так і трагічної минувшини. Окремі з них відбулись у XVI – на початку XVII століття.

З 1480 по 1793 р. Торчином володіли луцькі католицькі єпископи. До 1540 р. тут були побудовані, турботами єпископа Георгія Фальчевського, фортечні дубові стіни з валами і вартовими вежами. Саме з цього часу містечко і замок стали резиденцією луцьких католицьких єпископів, а також першим на Волині осередком польської колонізації. Про це свідчить поява у грудні 1594 р. одного з важливіших документів підготовки унії католицької і православної церков 1596 р. – Торчинського декрету.

До Георгія Фальчевського були чотири православні церкви, яких, напевно, зважаючи на кількість населення, бракувало. Тому за ініціативи біскупа була побудована ще й п’ята велика п’ятибанна дерев’яна церква в ім’я святого великомученика Георгія. За кошти Георгія Фальчевського у храмі була споруджена ризниця та призначене її грошове утримання [2]. Для освячення церкви фундатор запросив двох православних єпископів Осодора Луцького та Данила Володимирського, які 6 травня 1545 р. освятили соборну церкву і всі укріплення [2].

З приходом до керівництва луцькою римо-католицькою кафедрою Юрія (Георгія) Фальчевського (1536–1549), авторитетного і досвідченого церковного діяча, відбувся ще цілий ряд змін, які стосувалися соціально-політичного розвитку Торчина. Біскуп чітко розумів переваги державного устрою європейських країн, де місто було його вагомим складовим елементом. Для

економічного забезпечення своєї кафедри Юрію Фальчевському необхідно було проводити зміни для покращення економічного розвитку, що і несла магдебурґія.

За магдебурзьким правом, як одним із видів прав вільних общин у середньовіччі, міста отримували самоврядування, податкову та судову незалежність, право власності на землю, пільги ремісникам і торгівцям, право проводити ярмарки. За клопотанням Луцького біскупа Юрія Фальчевського король Сигізмунд I Август 10 липня 1540 р. у Вільно надав магдебурзьке право для Торчина, а також визначив його статус, як міста. У королівській грамоті вказувалось, що для безпеки міста і округи Торчин обдаровується магдебурзьким правом, встановлюється три ярмарки на рік і на десять років звільняється від податків. Частина коштів із міського бюджету повинно було відраховуватись на утримання стін замку, вибудованого владикою Фальчевським власним накладом [8].

Грамота Торчину на магдебурзьке право була підтверджена документами польських королів: Сигізмундом II Августом від 28 лютого 1546 р., Сигізмундом III 17 липня 1619 р., Яном Казимиром – 1660 року. Оригінали цих грамот зберігалися в Торчині аж до 1840 р. – часу, коли вони потрапили до російського сенату [5, с. 39].

Разом з одержанням грамот біскупа було повідомлено, що його торчинський маєток був зобов'язаний утримувати одну городню луцького замку, яка ще за результатами королівської ревізії 1545 р., що проводив разом із урядовими посланцями і Юрій Фальчевський, потребувала відбудови.

У XVI–XVII ст. Торчин був у числі середніх міст Волині. Тут діяли литовське та українське право, яке передбачало владу і суд над міщанами з боку державців, намісників і воєвод. Проте, магдебурзьке право приватновласницьких і невеликих князівських міст, яким був Торчин, у порівнянні з магдебурґіями великокняжих міст, було значно обмеженими [6, с. 185]. Жалувані грамоти польських королів передбачали впровадження самоуправління, яке повністю залежало від власника або старости. Власник Торчина призначав війта, який відповідав за збирання мита та податків з торгово-ремісничого населення, яке складало 22% всіх жителів міста.

Ремісники були об'єднані у 16 цехових товариств. Серед них згадуються ковалі, шевці, кравці, римарі, гончарі, пекарі, були вишукані фахівці ювеліри та золотарі. Славився Торчин своїми майстрами – шабельниками. Великого розмаху набрало в цей час кушнірство, сировиною для якого була велика кількість звірів у лісах, які оточували місто.

За магдебурзьким правом Торчину було дозволено проводити щотижневі базари і три ярмарки на рік, які приваблювали багатьох купців, шляхтичів, ремісників, селян-хліборобів. Для проведення ярмарок у місті було спеціальне відведена територія, так звана, ярмаркова площа, що знаходилася, найімовірніше, в центральній частині міста [9, с. 34]. На відміну від інших привілейованих міст, день проведення торгу в Торчині не був вказаний.

У господарстві міста Торчина ярмарки відігравали велику роль. Унікальним свідченням цього є документ 1630 р. про вибирання габелли (податку) щодо Торчина. Згідно з ним, габелла з торгів дала за весь 1629 р. 33 злотих, а лише за один ярмарок – 13 злотих і 20 грошів, тобто, умовно рахуючи, один ярмарок дорівнював 22 торгам [3, с. 101].

Торчин отримав також й окремі привілеї на додаткові ярмарки. Особливо популярним був ярмарок, який проводився 7 липня, на велике свято Івана Хрестителя. Про це свідчать писемні джерела, а саме, влітку 1565 р. луцький вїйт Іван Борзогобатий послав своїх селян з села Зборишів у Торчин продати овечу вовну. Водночас, від вїйта селяни отримали гроші на купівлю сукна [6, с. 74]. Помічники ковельського купця отримали від нього завдання доставити на ярмарок у Торчин партію виробів з цинку [6, с. 126].

Вигідне географічне та стратегічне розташування Торчина, який знаходився, з одного боку, на торговельному шляху до Володимира і країн Західної Європи, а з іншого – близькість до політико-адміністративного центру князівства м. Луцька, сприяло тому, що у XV – першій половині XVI ст. він став одним із найбільш торговельно-ремісничих центрів Волинської землі [6, с. 22].

Тут був один із осередків торгівлі сіллю, яку у Торчин привозили місцеві мешканці з Прикарпаття. В 1565 р. торчинські міщани Яцко, Юско і Андрій доставили сіль на трьох возах. Власник Торчина – біскуп луцький мав величезний прибуток від торгівлі сіллю та з мита, яке сплачували купці.

Також у Торчині велась торгівля хлібом, лісом, деревним вугіллям, та іншою продукцією, яка вироблялася із місцевої сировини. Значні торговельні операції торчинського маєтку контролювалися його власниками – біскупами луцькими [7, с. 205].

Георгій Фальчевський, після надання Торчину магдебурзького права, провів реформування луцької дієцезії. Так, була введена посада торчинського каноніка, яку в 1574 р. зайняв А. Луневський. Серед інших служителів римо-католицької церкви в Торчині відомий уповноважений біскупський канонік, торчинський плебан Ян Альбінус. Саме він окреслив суспільно-політичну позицію луцького римо-католицького біскупа Вікторина Вербицького, який хоча і прийняв католицьку віру, але завжди залишався українцем і патріотом своєї землі. Це виявилось у його ставленні до Люблінської унії 1569 р., якою передбачалося приєднати більшість українських земель до Польщі. Владика із своєю капітулою і духовенством всіма способами ухилився від приїзду на засідання сейму для присяги польській короні [1, с. 31].

У часи управління кафедрою Вікторина Вербицького (1568–1588) податки з міста Торчина збирались через торчинського урядника Якуба Клімачовського. Значні кошти римо-католицької єпископії з об'єктів власності витрачались як на забезпечення життєдіяльності кафедри в цілому, так і цільові призначення. Так, мито з міщан торчинських направлялось на утримання каноніка – казнодея при Луцькому кафедральному соборі.

Відомо, що у 1570 р. з міста збирались податки в наступному вигляді: з 16 ринкових будинків по 8 литовських грошів; з 78 вуличних будинків по 4 гроші; з 137 будинків передміських по 2 гроші; з 8 будинків убогих людей по 1 грошу; з 77 будинків за фортецею по 2 гроші; з 49 ремісників по 8 грошей; з 16 товариств ремісників по 1 грошу; з 20 перекупщиків по 7 грошей; з 16 комірників по 7 грошей; з 2 людей лозних (вільних) по 12 грошей; з 197 огородників міських по 1 грошу; з 90 ланів міських по 20 грошей. У Торчинській волості того ж року податки платили з 162 димів: 69 городників, 10 комірників, 2 лозних, 2 ремісників, двох бояр путних, 1 млинне колесо – 12 грошей. Аналогічні збори проводились й у 1577, 1583, 1589 роках [8].

До збору податків з торчинців були причетні виключно представники луцького біскупства. Тому спроби стягнення податків з населення міста іншими державними службовцями, підданими короля, приводили до судових справ. У 1566 р., канонік і проповідник Луцького костелу Каспар Альбінус скаржився, що господарські митники Давид Шмерлевич і Айвак Бородавка, всупереч королівської грамоти, збирали мито з торчинських міщан.

Біскупська влада постійно намагалась захистити своїх підданих від королівських службовців та державних посадових осіб. Цей факт чітко ілюструє подія 1581 р., коли королівський ротмістр Василь Жоравницький зі своїми товаришами і слугами самовільно, без королівського листа, розмістився в Торчині – біскупському помісті, більше як на два місяці. Його солдати відбирали в міщан їжу та фураж, грабували та завдавали збитки. За заподіяну шкоду Василь Жоравницький пообіцяв сплатити кошти, але своєї обіцянки не виконав. Натомість, торчинському наміснику Петру Добронизькому та його підданам було видано королівський декрет, за яким належало взяти з помість пана Жоравницького, на користь луцького біскупа Вікторина Вербицького, торчинських міщан і підданих Торчинської волості 1200 коп литовських грошей.

Отже, не дивлячись на те, що місто Торчин було у власності римо-католицької церкви, у ньому зберігались основні традиційні інститути магдебургії, які у XVI–XVII ст. відіграли значну роль у соціально-політичному розвитку міста. Торчин має багату давню історію, володіє цінною історико-культурною спадщиною, природними ресурсами і дозволяє розвивати його сьогодні як центр туризму.

Список використаних джерел

1. Гуртовий Г. Торчин – передзвін віків : історико-краєзнавчі нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 364 с.
2. Державний архів Волинської області : Ф. 159. оп. 1 од зб. 427. арк. 25.
3. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття [Текст] : монографія / А. Заяць. – Львів : Вид-во «Добра справа», 2003. – 206 с.
4. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 / Упоряд. : Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька ; відповід. ред. І. О. Гуржій. – К. : Наукова думка, 1971. – 183 с.

5. Ричков П. Ринкові площі міст Волині XV–XIX століть. Архітектурно-планувальні вирішення / П. Ричков // Тези Республіканської конференції, присвяченої «Атласу історії культури Волинської області» (11–13 грудня 1991 р.). – Луцьк, 1991. – С. 32–35.
6. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.
7. Торгівля на Україні : XIV – середина XVII століття : Волинь і Наддніпрянщина : Актові джерела : збірник / Центральний державний історичний архів УРСР, інші ; Передмова Микола Федорович Котляр, В. А. Смолій ; Упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; Археографічна комісія АН УРСР . – Київ : Наукова думка, 1990 . – 405 с. : іл.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві : Ф. 220 (Колекція документів Київської археографічної комісії), оп. 1. спр. 97.
9. Anusik Z. Własność ziemiska w województwie wołyńskim w 1870 roku / Z. Anusik // Przegląd Nauk Historycznych 2011/X/1. – S. 23–70.